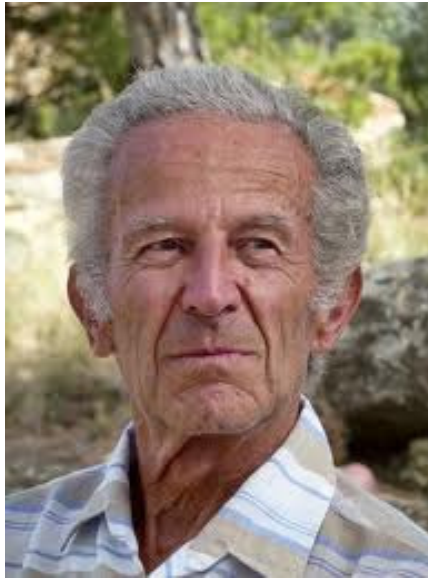

STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA
MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN
ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

ENTITATS COL·LABORADORES

Grup de recerca consolidat de la Generalitat de Catalunya SGR 2014-119
(2014-2016): «Cultura i literatura a la baixa edat mitjana» (NARPAN)

Grup de recerca de literatura catalana medieval
de la Universitat d'Alacant (LICATMED)

Grup d'investigació de la Universitat d'Alacant
«EXPLANAT: Recerques de llengua i literatura catalanes»

Projecte de recerca FFI2013-45931-P del Ministerio de Economía y Competitividad:
«La cultura literària medieval i moderna en la tradició manuscrita i impresa» (V).

Projecte de recerca FFI2014-52380-C2-2 del Ministerio de Economía y Competitividad:
«El contexto literario de las poesías de Ausiàs March»

Fundació Carulla

Institució de les Lletres Catalanes. Generalitat de Catalunya

University of Saskatchewan. College of Arts and Science

Universitat de València. Departament de Filologia Catalana

STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA
MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN
ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

Edició a cura de Lola Badia, Emili Casanova i Albert Hauf

INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 25
Alacant, 2015

Studia mediaevalia Curt Wittlin dicata = Mediaeval studies in honour Curt Wittlin =
Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin / edició a cura de Lola Badia, Emili
Casanova i Albert Hauf. – Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana,
2015. – 366 p. ; 23 x 17 cm. – («Symposia Philologica» ; 25)
Textos en català, castellà i anglés. – Inclou referències bibliogràfiques

ISBN: 978-84-606-8839-6

D.L. A 505-2015

1. Wittlin, Curt – Discursos, assaigs, conferències. 2. Literatura catalana – Anterior a
1500 – Història i crítica. 3. Català medieval (Llengua) – Història. I. Badia, Lola (1951-).
II. Casanova, Emili . III. Hauf i Valls, Albert Guillem. IV. Institut Interuniversitari de
Filologia Valenciana. V. Sèrie

821.134.1'04.09

811.134.1''04/14

Director de la col·lecció: Josep Martines

© Els autors

© D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Universitat d'Alacant

Primera edició: juny de 2015

Portada: Llorenç Pizà

Il·lustració de la coberta: signatura de Curt Wittlin

Imprimeix: Quinta Impresión S. L.

ISBN: 978-84-606-8839-6

Dipòsit legal: A 505-2015

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, ja siga electrònic, químic, mecànic, òptic, de gravació o de fotocòpia, sense el permís previ de l'editor.

PRÒLEG

Curt Wittlin, romanista format a l'escola de Basilea, és un dels millors coneixedors de la cultura medieval. Es tracta d'un estudiós estimat per les seues qualitats humanes i valorat públicament amb diversos premis i distincions atorgats per les principals institucions literàries i polítiques catalanes, com ara l'Institut d'Estudis Catalans, la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona o la Generalitat de Catalunya, que li va concedir la Creu de Sant Jordi. Ja és hora que els col·legues i amics de professió també expressem el nostre respecte i admiració per la seua llarga i fructífera trajectòria. Per això li oferim la present miscel·lània sobre temes de les especialitats que compartim amb la voluntat de mostrar fins a quin punt li estem agraïts i com, de fet, ens sentim beneficiaris dels seus ensenyaments.

En efecte, un nombre prou representatiu d'especialistes, vint-i-sis, cultivadors de la cultura medieval i moderna, hem volgut oferir un tastet del nostre treball, amb sentiment de gratitud, a la tasca d'en Wittlin, que a partir d'una completa formació grecollatina i una àmplia visió romanística fou pioner en molts aspectes, com en l'aprofitament de la informàtica per a estudiar les fonts, els temes i la llengua d'autors medievals: en especial, les concordances inèdites de l'obra de Roís de Corella, o el repertori d'expressions multinominals, o continuador excel·lent de l'escola canadenca en l'estudi de l'obra d'Eiximenis.

Wittlin, malgrat regir una càtedra de lingüística romànica dedicada especialment al francès a la Universitat de Saskatchewan, Saskatoon (Canadà), no perdé mai el contacte amb els territoris de parla catalana, dels quals es va enamorar a través del testimoni i passió de Germà Colón, venint a Barcelona i València contínuament i estudiant majoritàriament temes de cultura i llengua del nostre territori, com el *Tresor* de Guillem de Copons, traducció medieval de Brunetto Latini, el *Tirant lo Blanc*, la *Doctrina Compendiosa*, que atribueix a Ramon Soler, Antoni Canals o la primera traducció de la *Vida de Santa Caterina de Sena*. Encara

recordem com ens demanava que li microfilmàrem els manuscrits d'Eiximenis i d'altres, com aprofitava cada viatge de recerca per a impartir conferències i classes als professors i alumnes de les nostres universitats i compartir experiències i projectes, sovint inici i camí de noves investigacions i noves perspectives en la nostra ciència.

Voldriem, Curt, que prengueres aquesta miscel·lània d'estudis com un obsequi dels teus col·legues i amics que valoren la teua tasca, la teua aportació i la teua bonhomia, que et portava a enfrontar-te a qualsevol tema nou sense por ni dubtes. Estem segurs que et farà goig que siga editada en terres valencianes, en l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, a les quals tu tantes contribucions has fet, acadèmiques i personals, quan començares a venir en els anys 80, quan ací no teníem ni tradició ni especialistes en la matèria que tu dictaves, que tantes inquietuds crearen. Una bona part dels col·legues que t'estimen no ha pogut contribuir a esta obra per altres compromisos previs, però hi ha volgut estar present des de la *Tabula Gratulatoria*.

En esta miscel·lània està representada tota la filologia catalana, la qual has divulgat pel món amb desenes de ressenyes i ponències en congressos, totes les universitats amb què tu t'has relacionat, les de dins (UA, UAB, UB, UdG, UJI, UOC i UV) i les de fora (Basilea, Binghamton, Toronto i Temple), i una bona part dels col·legues que més has estimat o amb qui més t'has relacionat.

Volem agrair de tot cor la col·laboració de les institucions, universitats, fundacions i projectes de recerca que han fet possible l'edició d'aquest volum, i, en especial, la de l'IIFV.

Per molts anys, amic i col·lega Curt, català de Basilea i suís de València.

LOLA BADIA
EMILI CASANOVA
ALBERT HAUF

IDEES I PREJUDICIS D'EIXIMENIS SOBRE LA POESIA

En el segle xx l'estudi i les edicions de la immensa obra de Francesc Eiximenis van conèixer dos grans moments.¹ En primer lloc, el període que va de l'any 1925 al 1936, en què un grup de frares intrèpids i estudiosos, encapçalats pel pare caputxí Martí de Barcelona i pel franciscà Josep Maria Pou i Martí, no només va publicar articles i treballs encara a hores d'ara imprescindibles, entre ells un valuós catàleg dels manuscrits i de les impressions eiximenianes, sinó que fins i tot es va atrevir a començar a editar les seves obres.² La primera aportació va ser un article fonamental del pare J. M. Pou i Martí dedicat a la vena profètica d'Eiximenis i publicat a la revista *Archivo Ibero-americano*.³ Va continuar, dos anys més tard, ni més ni menys que amb l'edició del *Regiment de la cosa pública* a càrrec del pare Daniel de Molins de Rei.⁴ I, per si això fos poc, després van venir els tres volums del *Terç del Crestià* editats pels pares caputxins Martí de Barcelona, Norbert d'Ordal i Feliu de Tarragona.⁵ (Dóna una idea del relleu que es va donar a aquesta edició el fet que Josep Maria de Casacuberta la triés per encetar la sèrie B de la col·lecció «Els Nostres Clàssics»). El període es va tancar amb l'edició de *l'Ars praedicandi populo* que el pare Martí de Barcelona va

1. Aquest treball forma part del projecte de recerca FFI2011-27844-C03-02 finançat pel MEC.

2. Em refereixo, com és obvi, a l'article del pare Martí de Barcelona, «Fra Francesc Eiximenis, O. M. (1340?-1409?)». La seva vida, els seus escrits, la seva personalitat literària», *Estudis Franciscans*, XL (1928), pp. 437-500.

3. «Fr. Francisco Eximenis, patriarca de Jerusalén», *AIA* XXIII (1925), pp. 349-369. (Cinc anys més tard aquest article es va convertir en l'onzè capítol d'un llibre fonamental: *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes*, Vic, Editorial Seráfica, 1930.)

4. F. Eiximenis, *Regiment de la cosa pública*. Text, introducció, notes i glossari pel P. Daniel de Molins de Rei, O.M. Cap., Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», XIII), 1927.

5. F. Eiximenis, *Terç del Crestià* (volums I-III), Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», col·lecció B, 1,2 i 4, 1929-1932).

publicar l'any 1936.⁶ (No esmento, per no allargar massa aquest treball, tots els articles publicats durant tots aquests anys per aquests estudiosos). Després va esclatar la guerra civil, que va malaguanyar de forma tràgica aquesta il·lustre fornada amb l'assassinat de tots els frares caputxins que havien editat les obres d'Eiximenis. Només el pare Josep Maria Pou i Martí va aconseguir sortir-se'n sa i estalvi, però ja no va tornar a publicar res sobre aquest tema.

I, després de la guerra civil, un llarg període de silenci, només trencat de de tant en tant per algunes edicions aïllades o per articles de gran valor, però sense continuïtat. Quan hi ha de debò una represa ferma i sòlida de les edicions i els estudis sobre Eiximenis és amb l'arribada de la democràcia, amb la valuosa aportació d'un grapat d'investigadors procedents d'universitats angleses, canadenques i nordamericanes, entre ells, de forma molt especial, Curt Wittlin. Fem història. El 1977 es va publicar, sota el títol de *Com usar bé de beure e menjar*, una llarga i saborosa secció dels capítols del *Terç del Crestià* dedicats al pecat de la gola.⁷ Jorge E. Gracia, un medievalista nordamericà d'origen cubà, format a Toronto sota la tutela de Joseph Gulsoy, en va ser el responsable.

Quatre anys més tard va aparèixer el *Llibre de les dones*, que no s'imprimia en català des del 1494. Frank Naccarato, un deixeble nordamericà de Joan Comromines, va ser el responsable d'aquesta edició, que va ser revisada per Curt Wittlin i pel malaguanyat Antoni Comas.⁸ El mateix any 1981 es publicava un altre treball a hores d'ara encara fonamental: la bibliografia eiximeniana de David J. Viera, un filòleg nordamericà, tot i que d'origen portuguès.⁹ Dos anys més tard van aparèixer dues grans edicions. Per una banda, l'esplèndida antologia del *Crestià* que va preparar Albert Hauf.¹⁰ Per l'altra, l'edició del quint tractat del *Llibre dels àngels* a càrrec de Curt Wittlin.¹¹ Dues edicions, precedides de dos pròlegs savis i documentats, que posaven a l'abast del públic fragments d'obres que, com el *Segon del Crestià*, no s'havien imprès mai en català o que, com és el cas del *Primer del Crestià* o del *Llibre dels àngels*, des del 1483 i el 1494 no s'havien tornat a editar, almenys en llengua catalana.

Aquest petit boom editorial, no es va acabar, però, el 1983, perquè tres anys més tard es va publicar a Girona, gràcies, per una banda, a una felicitativa

6. «*L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*», dins *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics*. Barcelona, s.n., 1936, pp. 301-340.

7. *Com usar bé de beure e menjar. Normes morals contingudes en el «Terç del Crestià»*, Barcelona, Curial («Clàssics Curial», 6), 1977.

8. *Lo libre de les dones* (I-II), Barcelona, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona & Curial («Biblioteca Torres Amat», 9-10), 1981.

9. *Bibliografia anotada de la vida i l'obra de Francesc Eiximenis (1340?-1409?)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1980. (Jordi Piqué, gran amic de D. J. Viera, està treballant en una reedició actualitzada d'aquesta obra, que serà publicada per la Universitat i la Diputació de Girona.)

10. *Lo Crestià (selecció)*, Barcelona, Edicions 62 & La Caixa («Millors Obres de la Literatura Universal», 98), 1983.

11. *De sant Miquel arcàngel. El quint tractat del «Llibre dels àngels»*, Barcelona, Curial («Clàssics Curial», 15), 1983.

de Curt Wittlin, el primer volum del *Dotzè del Crestià* i, per l'altra, al suport de l'Aleshores Col·legi Universitari de Girona i de la Diputació.¹² A partir d'un ajut a la recerca del govern canadenc, un equip de filòlegs va començar l'edició de la gran enciclopèdia política d'Eiximenis. Aquest equip estava format per C. Wittlin, que n'exercia com a director, Arseni Pacheco, l'enyorat Josep Maria Pujol, Josefina Fíguls, Bernat Joan, August Bover i Jill Webster, una historiadora anglesa, però amb vinculació acadèmica amb la universitat de Toronto.¹³ L'any 1987 es va publicar el segon volum del *Dotzè*.¹⁴ I un any més tard va aparèixer una altra edició fonamental de Curt Wittlin: el *Psalterium* llatí d'Eiximenis, publicat en una seu tan prestigiosa com el Pontifical Institute of Mediaeval Studies de Toronto.¹⁵

Per no fer-me pesat, no comentaré els articles que tots els investigadors que acabo d'esmentar van publicar en els primers anys de la democràcia, i que han continuat publicant fins ara mateix. Com les edicions, els seus estudis són treballs fonamentals que han suposat un gran avenç en el coneixement de l'obra d'Eiximenis. El que, per tant, devem a Curt Wittlin —i també a David J. Viera i a Jill Webster— tot els que ens hem dedicat, darrere seu, a l'estudi de l'obra d'Eiximenis és moltíssim. No els hem d'agrair només, que no és, ni de bon tros, poc, els seus treballs i les seves edicions, sinó també la represa de la tradició interrompuda de forma tràgica el 1936. Gràcies, en primera instància, als frares caputxins i franciscans d'abans de la guerra civil, i, en segona instància, gràcies a Curt Wittlin, David J. Viera i Jill Webster —i també, per descomptat, a Albert Hauf— editar i estudiar Eiximenis a principis del segle XXI és molt més fàcil.

UN SABER QUE «NO ÉS DE GRAN PROFIT»

Com a homenatge a Curt Wittlin vull presentar un estudi sobre la visió que tenia Eiximenis de la poesia. És cosa sabuda que no l'apreciava pas massa. No podia ser d'una altra manera: era un autor escolàstic i, com a tal, estava condemnat a sentir una profunda desconfiança per la lírica, sobretot la de caràcter amorós, on creia que s'amagava, com havia dit sant Jeroni (*Ep.* XXI, 13), l'esquer del diable. Tot i així, en la seva vasta obra es poden trobar molt de tant en tant, com tindrem ocasió de veure, alguns versos i fins i tot alguns

12. *Dotzè llibre del Crestià* II, 1. *Segona part, volum primer*, Girona, Col·legi Universitari de Girona / Diputació de Girona, 1986.

13. De fet, un quants anys abans de l'arribada de la democràcia Jill Webster ja havia iniciat aquesta represa dels estudis i de les edicions d'Eiximenis amb la seva magnífica antologia *La societat catalana al segle XIV*, Barcelona, Edicions 62 («Antologia catalana», 30), 1967.

14. *Dotzè llibre del Crestià*. II, 2. *Segona part, volum segon*, Girona, Col·legi Universitari de Girona / Diputació de Girona, 1987.

15. *Psalterium alias Laudatorium Papae Benedicto XIII dedicatum*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1988.

poemes sencers, però mai una defensa de la poesia. No hi ha, per exemple, ni la més mínima referència a la poesia en el programa de lectures que Eiximenis proposa als bons ciutadans en els capítols 14 i 192 del *Dotzè del Crestià*. S'hi recomana la lectura i l'estudi de la Bíblia, de tractats de gramàtica, retòrica i política i de llibres morals o, per dir-ho a la manera d'Eiximenis, «de consciència». La poesia, però, no hi apareix per cap banda.¹⁶

Pocs anys abans de la redacció del *Dotzè*, Eiximenis ja havia justificat, al principi del *Primer del Crestià*, la causa de l'exclusió de la poesia en el sistema escolar: «en especial és vedat a crestià de no llegir en los llibres dels poetes, car les ficcions aquelles poètiques encenen los lligents a carnals delits e a altres mals».¹⁷ La poesia era una ficció, és a dir una mentida, amb efectes morals perniciosos i, per tant, no podia formar part de cap programa d'estudis. Per les mateixes raons, els eclesiàstics tampoc no podien llegir «poetes o romanços, o tenir Virgili, o llibres d'amors carnals o de cantars seglars».¹⁸ En el seu cas, però, el repertori de lectures prohibides era més ampli i abraçava tant la poesia llatina com la poesia en llengua vulgar i, a més, és probable que en la prohibició s'incloguessin també cançoners musicals («llibres [...] de cants seglars»). D'acord amb aquest principi Eiximenis també va rebutjar en l'*Ars praedicandi populo* la presència de la poesia en els sermons:

Alii se dilatant per dicta philosophorum; et ubi proferantur eorum moralia et non inutilia, non improbamus. Alii per poetica et ficta; et has fabulas detestamur, ne auditores nostri fiant de illis contra quos Apostolus dicit: *Ad fabulas autem conuertuntur*.¹⁹

Les sentències dels filòsofs —se sobreentén que s'està parlant dels filòsofs antics i, per tant, pagans— es poden usar, però només si són morals i profitoses. Dels poetes —sembla que Eiximenis es refereix, sobretot, als poetes antics— ja ni tan sols es considera la possibilitat que es puguin rescatar alguns versos morals i didàctics. La prohibició és, per tant, absoluta. Eiximenis repeteix en aquest

16. Aquests dos capítols es poden llegir en l'antologia de textos pedagògics d'Eiximenis que vam preparar David Guixeras i un servidor: *Llibres, mestres i sermons. Antologia de textos*, Barcelona, Barcino, 2005, pp. 164-167.

17. Cito segons l'edició del *Primer del Crestià* que Pilar Gispert, a qui agraeixo que me n'hagi facilitat la consulta, té ja gairebé enllestida per ser publicada dins les *Obres de Francesc Eiximenis* que editen la Diputació i la Universitat de Girona.

18. Capítol 31 del *Segon del Crestià*, que cito segons l'edició que en prepara Sadurní Martí, a qui també agraeixo que me n'hagi facilitat la consulta, per a les *Obres de Francesc Eiximenis*.

19. *Op. cit.* (nota 6), p. 322. Traducció catalana: «Un altres dilaten el sermó mitjançant sentències dels filòsofs, cosa que només ens sembla tolerable quan es citen sentències morals i profitoses. D'altres predicadors dilaten el sermó amb ficcions poètiques, cosa que detestem profundament per tal que els nostres oients no siguin d'aquells contra els qual l'Apòstol va dir: "es giraran a escoltar faules" (2 Tm 4, 4)». (*Art de predicació al poble*. Edició, traducció i pròleg de X. Renedo, Barcelona, EUMO, 2009, p. 36).

passatge la mateixa crítica contra la poesia, i les «ficcions aquelles poètiques», que, com acabem de veure ja havia formulat en el *Primer del Crestià*. Les faules de què parla Eiximenis, remetent a un passatge de l'apòstol Pau (2 Tm 4, 4), són un sinònim de les poètiques ficcions, és a dir una mentida i alhora un verí.

On també es formula amb claredat la prohibició no només de la lectura de poesia, sinó fins i tot de la seva pràctica, és a dir de la composició de textos poètics, és en el capítol 555 del *Dotzè*, dedicat a explicar «Què deuen aprendre los fills dels prínceps quan són infants». Eiximenis hi presenta un programa de lectures una mica més elevat i complet que el destinat als bons ciutadans, perquè, inclou, a més, la lògica, la música, l'astrologia, els fonaments bàsics de l'aritmètica, de la geometria, la metafísica, la medicina i la teologia. I com que la poesia lírica tenia aleshores tanta presència a les corts —entre elles, per descomptat, la dels reis d'Aragó— es deixa ben clar que de cap de les maneres es pot ensenyar al príncep a escriure'n. Segons Eiximenis, els gran filòsofs

emperò no aprovaren que hom los ensenyàs art de trobar cançons ne de rimar, car açò aprendre los torbaria fort de les altres coses pus necessàries, e lo temps és poc e aquest saber no és de gran profit, e afalaga los seus sabents a enamoraments, e açò s'és sens fruit.²⁰

Per a Eiximenis, la composició de poesia de caràcter amorós era censurable, i encara més si se n'ocupava un príncep, perquè fomentava els «enamoraments». I cal tenir en compte que quan Eiximenis parla d'enamoraments no es refereix tant a fantasies i deliquescències sentimentals, com a la cobejança carnal i al pecat de luxúria, és a dir als «carnals delits». Escriure poesia amorosa era, per tant, un pecat de «corrupta cobejança».

No sens causa dix lo Salvador que, si l'hom veia la fembra per cobejar-la pecaria [...] Sots aquesta espècie se pot comprendre tota cosa que encén a l'hom a cobejar la fembra foranament sens tocar-la, així com fer-ne cançons, o oir-la parlar, o oir-ne noves, o odorar-la ella o les sues coses.²¹

En aquest passatge escriure poesia amorosa és presenta gairebé com un acte de fetixisme, com una mena de perversió sexual. Els prínceps, per tant, ni havien d'aprendre a escriure poesia, ni havien de llegir-ne, perquè «lo temps és poc» i, en comptes d'invertir-lo en l'estudi, o en la pràctica, de matèries inútils i pecaminoses, més valia dedicar-lo a la lectura de llibres que ensenyessin els principis del bon govern.

20. *Op. cit.* (nota 12), p. 199.

21. *Terç del Crestià. Volum III*. Edició dels pares Martí de Barcelona i Feliu de Tarragona, O.M. Cap., Barcelona, Barcino, 1932, pp. 165-66.

És més, en el capítol 645 del *Dotzè del Crestià*, al final d'una visió d'un contingut polític molt intens, Eiximenis va presentar, en consonància amb la versió més radical del seu pensament pactista, la lectura de poesia i l'estudi de les arts de trobar com un dels senyals que identificaven els mals prínceps i els tirans. En aquesta visió un prefecte de Roma, poc després de la seva mort, s'apareix a Cesari, bisbe de Viterbo, per engegar-li un discurs duríssim sobre els defectes dels «senyors del món». La llista de mals que presenta el prefecte és considerable: manca de consciència per falta de bons consellers i de bons confessors, orgull, oblit de Déu, amor de les vanitats mundanes, ociositat, etc. Com a conseqüència, els prínceps anaven a la deriva evitant tan com podien els llibres profitosos «qui els informassen en virtut e en tots llurs afers» per anar a la recerca de «cançoners, e arts de trobar e de rimes, qui solament pertanyen a trufadors, e a joglars e a jóvens de poc recapte».²² Els resultats, com es pot suposar, no podien ser, segons explica Eiximenis, més catastròfics.

D'ací los ve ignorància de llur estament, car cuiden ésser senyors de llurs vassalls així com si llurs vassalls eren llurs esclaus, o cosa llur de tots punts; com, emperò, sobre ells no hagen altra senyoria sinó pura administració e juredicció paccionada.²³

En aquest cas, és a dir en el marc de la visió, Eiximenis presenta el cultiu i la lectura de la poesia no pas com una mera vanitat mundana, sinó com una de les causes de l'oblit dels principis del bon govern —que per a Eiximenis eren els de la seva singular reformulació de la filosofia pactista—, i, en conseqüència, de la conversió dels reis en tirans i de la decadència de les monarquies. Ras i curt, la lectura de poesia, en detriment de la lectura de llibres més profunds i més seriosos, com podria ser el mateix *Dotzè del Crestià*, era per a Eiximenis un greu error polític que els prínceps no es podien permetre. Una raó més, doncs, per a excloure de les corts els cançoners, les arts de trobar i els diccionaris de rims.

«CANT FRANCÈS» I CANTS POC CORTESOS

Un altre bon exemple dels efectes perniciosos, segons el punt de vista d'Eiximenis, de la poesia el tenim en el capítol 54 del *Llibre de les dones*, que, sota un títol tan eloqüent com «Contra les dissolucions que ui són en les dones», presenta un quadre costumista dels (mals) costums de les «dones presents, qui es fan dir dones del temps, dones de la guisa e dones de la verdura», és a dir de les dones que seguien tant com podien les modes i les novetats mundanes. Eiximenis les pinta com unes dames que descuiden les tasques domèstiques;

22. *Op. cit.* (nota 12), p. 434.

23. *Ibidem.*

miren els homes des de les finestres i van a les esglésies perquè les mirin; passegen pels carrers carregades de joies i de cosmètics; es mouen de manera afectada i artificiosa, i parlen amb la mateixa afectació amb què caminen: «un llenguatge que hom no les entén».²⁴ Ras i curt, la visió d'un moralista indignat que veu calamitats en cada cantonada.

La poesia també forma part d'aquestes pràctiques mundanes, perquè, a més a més, aquestes dames «totes van en joia e tot jorn amb cant francès».²⁵ El «cant francès» em sembla que és una referència a la poesia francesa de la tradició de l'*ars nova* i de l'*ars subtilior*, que tant de moda estaven a la cort reial a finals del segle XIV.²⁶ Ho deixa més clar el principi del capítol 56 del mateix *Llibre de les dones*, on es pot llegir una (nova) descripció dels costums llicenciosos, en aquest cas, a més, d'origen francès, de les dames de la cort del rei Robert de Nàpols. Segons Eiximenis, aquestes dames es dedicaven a «ballar tot jorn», a cavalcar com els homes, a «besar e abraçar los hòmens davant tothom tot jorn [...] e de parlar d'amors, e d'enamoraments e de motejar-se amb los hòmens». Per acabar-ho d'adobar, Eiximenis acusa les dames napolitanes de «cantar francès gargolejant així com fan les dames generoses en França».²⁷

Eiximenis va atacar diversos cops el manierisme i les filigranes rítmiques i formals de l'*ars nova* i de l'*ars subtilior* en la seva vessant profana i, encara amb més contundència, en la seva vessant religiosa. Critica amb duresa, com acabem de veure, el «cantar francès gargolejant» i també els «cants trencats», que és molt probable que siguin dues maneres diferents de dir el mateix. Hi ha un passatge molt interessant del capítol 161 del *Segon del Crestià* en què aquests dos termes —«gargolejant» i «trencat»— es presenten gairebé com a sinònims.

Los sants pares trobaren lo cant a incitar los coratges de les gents a devoció, e aquests dolents de xantres nostres vui vivents han-lo girat a incitament de luxúria e de tota indevoció, e han apagat e mortificat lo cant devot e espiritual, e han exalçat e posat per les esgleies lo cant arlot, e trencat, e luxuriós e tacany, qui provoca les gents a derisió, e a rialles, e a luxúria e els tol tota devoció. E sots aquell mal cant **trencat e gargolejat** amaguen les santes paraules e devotes [...] que res no hi pot hom entendre.²⁸

24. *Op. cit.* (nota 8), p. 87.

25. *Op. cit.* (nota 8), p. 88.

26. Cfr. Maricarmen Gómez Muntané, *La música en la casa real catalano-aragonesa durante los años 1336-1442. Vol. I: Historia y documentos*, Barcelona, Antoni Bosch editor, 1979, pp. 89-90 i 198-200, i Jaume Torró, «La poesia cortesana», dins Lola Badia (ed.), *Història de la literatura catalana. Volum II. Literatura medieval (II). Segles XIV-XV*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana / Barcino / Ajuntament de Barcelona, 2014, pp. 262-64.

27. *Op. cit.* (nota 8), p. 90.

28. *Op. cit.* (nota 18). (Els 'xantres' de què parla Eiximenis eren cantors i compositors allora.)

En aquest passatge es distingeix entre la música devota i la carnal i luxuriosa, que de forma implícita s'identifica amb les grans novetats musicals que venien de França. Segons Eiximenis, quan aquest tipus de música arribava a les esglésies matava la devoció, perquè, com es diu en el capítol 33 del *Primer del Crestià*, les cançons religioses contaminades per *l'ars nova* i *l'ars subtilior* «paren més cants de goliards e de tavernes que no cants divinals, e qui provoquen les gents més a escarnir que a devoció».²⁹ A més de la introducció de tonalitats profanes en la música religiosa, el «mal cant trencat e gargolejat» tenia, sempre segons Eiximenis, un problema afegit: no s'entenia perquè deformava les paraules.

A què es referia Eiximenis quan parlava del «cant trencat e gargolejat»? Hi ha una polèmica al voltant d'aquesta qüestió. Per M.C. Gómez Muntané, el «cant trencat» és una referència a la tècnica de l'anomenat *hoquetus*, que consistia a fer que les diferents veus callessin i cantessin en alternança per produir un efecte sincopat.³⁰ Per a Tess Knighton, en canvi, no es pot tractar d'una al·lusió a *l'hoquetus*, sinó més aviat a les refinades ornamentacions vocals pròpies de *l'ars nova* i de *l'ars subtilior*.³¹ Tot i la meua ignorància en qüestions musicals, crec que M.C. Gómez Muntané té raó, perquè a l'edat mitjana la tècnica de *l'hoquetus* també era coneguda amb els noms de «cantus abscissus» o «truncatus».³² L'adjectiu 'trencat' deu venir, doncs, del llatí *truncatus*, mentre que 'gargolejat', que crec que es podria traduir per 'sincopat', em sembla que és una bona traducció al 'bell catalanesc' de finals del xiv de *hoquetus*, que ve del francès 'hoquet', que vol dir 'singlot'. Sigui com sigui, és evident que en aquests passatges Eiximenis critica la influència de la poesia i de la música d'origen francès a la cort i a la Capella reial, a les esglésies i entre els cercles urbans més refinats i més atents a les novetats musicals.

En una línia fins a un cert punt paral·lela, però amb uns continguts i unes pautes musicals del tot diferents, Eiximenis també censurava algunes formes de poesia, en aquest cas cantada per homes, que pertorbaven la convivència i la tranquil·litat ciutadanes. Per desgràcia, només descriu aquestes manifestacions més o menys festives, de tan conegudes de tothom que devien ser, de forma vaga i imprecisa. Segons s'explica en el *Dotzè del Crestià*, un suposat Arcadi, emperador de Roma, va decretar l'exili per a

29. *Op. cit.* (nota 17).

30. *La música medieval en España*, Kassel, Edition Reichenberg, 2001, p. 253.

31. Tess Knighton, «Music and misogyny in the Crown of Aragon c. 1412», *Artigrama*, 26 (2011), p. 527.

32. Ho diu, per exemple, Walter Odington, un benedictí anglès del segle xiv en el seu *De speculatione musicæ*: «Alia vero discantus species est cum littera vel sine littera, in qua dum unus cantat alter tacet et e contrario modo, et huius modi cantus truncatus dicitur a rei convenientia, qui et hoquetus dicitur» (citat per Hugo Riemann, *Geschichte der Musiktheorie im 1x-xix Jahrhundert*. Berlin, Max Hesses Verlag, 1920, p. 198).

tot hom generós qui públicament ribaldegaria, o iria per vila o per ciutat sodegant muller de camí, o cantant o menjant, de nit o de dia, anant per llocs públics, o amb lo cap llevat a les finestres per mirar les fembres, que per a tostemps fos exellat del lloc on aitals coses faria e perdés mig estament de sa generositat.³³

Em sembla que Eiximenis situa a la Roma antiga uns costums que eren més propis de la València, la Barcelona o la Girona medievals. D'entrada cal dir que, tot i que la font que se cita en aquest passatge sigui «Titus Livius», no hi ha constància de cap emperador romà anomenat Arcadi, tot i que sí d'un emperador de Bizanci amb aquest nom. A les ciutats catalanes medievals sí que hi ha, en canvi, constància d'aldarulls i escàndols urbans en què de vegades la poesia podia jugar un paper important. En el passatge que acabo de citar no es parla de dames que cantin cançons refinades en francès, ni que es moguin amb massa llibertat pels carrers i les places de les viles i les ciutats, sinó de ciutadans de classe alta que es passejaven, amb gran rebombori, públicament per les ciutats festejant, o fins i tot perseguint, les dames. Això es podia fer de dies o de nits, menjant i suposo, bevent, o cantant.

Tot i que no dóna més notícies sobre aquestes manifestacions poètiques, és indubtable que Eiximenis condemna unes formes de poesia urbana fins a un cert punt similars a les que, cent anys abans, Ramon Llull ja havia censurat en el capítol 118 del *Llibre de Contemplació* en referir-se als joglars que «de nits van sonant los estruments per les places e per les carreres per tal que moven lo coratge de les fembres a puteria, e que facen falsia e traïció a llurs marits».³⁴ Llull, doncs, condemna certes formes de poesia amorosa nocturna, acompanyada d'instruments musicals i duta a terme per joglars. Eiximenis no parla ni de joglars ni d'instruments, però, tot i així, hi ha un gran punt en comú entre la seva denúncia i la del *Llibre de contemplació*: en tots dos casos es parla de poesia amorosa de caràcter urbà associada amb escàndols i aldarulls.

Un exemple documental de tot plegat el trobem en uns capítols que el juny del 1363 l'infant Joan, aleshores duc de Girona, va enviar al jutge de Girona assabentant-lo de la vida llicenciosa del gironí Bonanat Nadal, que en aquells moments aspirava a convertir-se en notari. Segons l'informe de l'infant Joan, en Bonanat Nadal es troben molt dels costums incivils que, una vintena d'anys més tard, denunciarà Eiximenis en el *Dotzè*:

El dit Bonanat Nadal és hom viciós, e de mala fama e que va menjant e bevent per diverses llocs de Gerona amb altres hòmens, companys seus, a hores no acostumades. Ítem, que és persona de bandos e bregues [...] Ítem, que ha acostumat d'haver companyia amb alcavots e amb àvol gent amb les quals negú que entén

33. *Op. cit.* (nota 12), p. 210.

34. Ramon Llull, *Obres essencials* (11), Barcelona, Editorial Selecta, 1956, p. 356.

a ésser notari no deu haver companyia [...] Ítem, que ell amb les dites àvols companyies, o amb altres qualsevol persones, va dient cançons, e danses e paraules qui no pertanyen a notari.³⁵

Malgrat l'informe desfavorable de l'infant Joan, Bonanat Nadal no només no va ser castigat, sinó que va acabar convertit en notari (i, com a tal juga un petit paper en el *Procés de la senyora de Valor* de Francesc de la Via).³⁶ Sigui com sigui, és indubtable que es tracta d'un dels personatges que criticava Eiximenis: un «hom generós» que comet tota mena d'accions delictives i escandaloses, entre les quals cantar cançons que és molt probable que fossin de caràcter difamatori. Les «hores no acostumades» de què parla l'infant Joan em sembla que equivalen al sintagma «de nit e de dia» de què parla Eiximenis, perquè, per una banda, la nit és, per descomptat, una hora poc acostumada, i, per altra banda, perquè el dia també pot ser una hora poc usual si aquests cants i aquests escàndols es feien, per exemple, de matinada.

Em sembla que tant en els textos de Ramon Llull i d'Eiximenis com en els capítols de l'infant Joan es fa referència a manifestacions del que Franco Suitner ha anomenat la poesia satírica i jocosa.³⁷ Es tracta d'una poesia urbana, de caràcter còmic i realista, que, encara que Eiximenis no ho esmenti, podia tenir contingut polític relacionat, com es veu en els capítols de l'infant Joan, amb les bandositats, però també podia tractar temes de caràcter amorós, com es denuncia en el *Dotzè del Crestià*. Totes dues temàtiques podien donar-se alhora, com es pot veure en unes interessantíssimes *Cobles d'escarni*, també anomenades *Cobles de deshonories*, de l'any 1345, conservades en un procés judicial menorquí.³⁸ Es tracta d'unes cobles en decasil·labs compostes per Guillem Romeu, notari de Ciutadella, per encàrrec de Gilabert de Corbera, governador de Menorca. Anaven dirigides contra Ferrer de Montpalau i contenien paraules injurioses referents a la seva vida privada i de les dones de Ciutadella.

Segons explica F. X. Martínez, aquestes cobles les cantava un joglar, contractat pel governador de Menorca, pels carrers de Ciutadella. El cavaller Ferrer de Montpalau, a tall de rèplica, va contractar un altre joglar perquè, acompanyat d'un seguici d'infants i de persones de baixa condició, anés cantant una cobla defensant-se de les injúries rebudes.³⁹ Es tracta d'una situació molt similar a la que denuncia Eiximenis, i no gens llunyana de la que es dibuixa en els capítols

35. Joseph M. Roca, *Johan I d'Aragó*. Barcelona, Institució Patxot, 1929, pp. 26-27.

36. Sobre aquesta qüestió, cf. Anna Alborni, «El *Procés* de Francesc de la Via, una nota de societat gironina de l'any 1406», dins S. Martí et alii (eds.), *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Universitat de Girona, 8-13 de setembre de 2003. Volum III*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, pp. 81-94.

37. Franco Suitner, *La poesia satírica e giocosa nell'età dei comuni*, Padova, Editrice Antenore, 1983.

38. Cf. F. Xavier Martín Martínez, «Poesia trobadoresca i vida cavalleresca a Menorca. Les *Cobles d'escarni* (1345)», *Randa*, 64 (2010) (= *Miscel·lània Gabriel Llopart*, 4), pp. 7-16.

39. *Op.cit.*, p. 11.

de l'infant Joan. Un bon exemple d'un altre aspecte negatiu, segons Eiximenis, de la poesia que no podia faltar en una enciclopèdia política tan oberta a les realitats urbanes com és el *Dotzè del Crestià*.⁴⁰

DELS *REMEDIA AMORIS* D'OVIDI AL *MAL DIT BENDIT* DE CERVERÍ

Malgrat totes aquestes crítiques, hi ha, en la immensa obra d'Eiximenis, més d'un racó on podem trobar cites de trobadors i de poetes catalans o fins i tot llatins. Es tracta sempre de poetes i de poemes que tenen un fort contingut moral, sobretot en contra de les vanitats amoroses i que són, per tant, «moralia et non inutilia». Aquest és el cas d'alguns poemes de Cerverí de Girona o del Capellà de Bolquera, o fins i tot dels *Remedia amoris* d'Ovidi. En aquest sentit, Eiximenis segueix una tradició franciscana, en línies generals més oberta, com ha posat en relleu Oriana Visani, que no pas l'orde dominicà a aprofitar alguns filons de la poesia profana, sempre amb finalitats morals i sota unes coordenades que no són, ni de bon tros, d'orde literari.⁴¹ Dante, per exemple, és força citat per alguns predicadors franciscans italians del segle xv, com ara Cherubino da Spoleto, Michele Carcano o Bernardino da Feltre. I, en la tradició catalana, tenim els casos de fra Joan Pasqual, comentarista de Dante; de Mateu d'Agri-gento, un predicador mig sicilià, mig català, que cita un *planctus* sencer, potser escrit per ell mateix, en un sermó sobre la passió de Crist; de Joan Eiximeno, que, segons assegura Turmeda en les *Cobles de la divisió del regne de Mallorca* en uns versos no del tot clars: «dels grans poetes les faules / retorna en bons castics» (vv. 391-392), o fins i tot del mateix Anselm Turmeda, autor del *Llibre dels bons amonestaments*.⁴² En el camp contrari tenim la figura de Vicent Ferrer, que, com és prou sabut, llançava sovint queixes fulminants contra l'ús de la poesia profana, tant llatina com en llengua vulgar, en l'oratória sagrada.

En el repertori de poetes citats per Eiximenis, no hi podia faltar Cerverí de Girona. Com ha assenyalat Miriam Cabré: «el gran enciclopedista català del segle xiv veu Cerverí com una *auctoritas* moral, especialment en matèria de

40. Tinc en preparació un article sobre la relació entre aquesta mena de poesia i *La Joiosa Garda* de Jaume March.

41. O. Visani, «Citazioni di poeti nei sermonari medievali», dins Ginetta Auzas, Giovanni Baffetti i Carlo Delcorno (eds.), *Letteratura in forma di sermone. I rapporti tra predicazione e letteratura nei secoli XIII-XVI*, Florència, Leo S. Olschki editore, 2003, pp. 123-145, sobretot les planes 123-125.

42. Per Joan Pasqual cf., a l'espera de la publicació de la seva tesi doctoral, l'article de Francesc J. Gómez «De *l'Inferno* de Dante a l'infern teològic del framenor castelloní fra Joan Pasqual», *Mot So Razo*, 4 (2005), pp. 21-33. Pel que fa a Mateu d'Agri-gento cf. el sermó, mig en italià, mig en llatí, «Sermo passionis domini nostri Jesu Christi», publicat pel pare Agostino Amore, B. Matthaei Agrigentini OFM, *Sermones varii*, Roma, Edizioni Franciscane, 1960, pp. 191-234. Cito els versos de les *Cobles* d'Anselm Turmeda a partir de l'edició que en prepara, com a part de la seva tesi doctoral, Marco Pedretti.

misogínia i recorre al seu corpus de la mateixa manera que podria citar Salomó o sant Agustí». ⁴³ Versos del *Maldit bendit* de Cerverí són citats diversos cops en les planes del *Segon* i del *Terç del Crestià* com a argument d'autoritat en un discurs contra la dona i contra l'amor carnal. En podem veure un exemple en el fragment següent, que tanca el capítol 540 del *Terç* i que forma part de l'anomenat «Tractat de luxúria».

Així lo preu dels plaers carnals és així com a preu d'una cosa tan dolenta que no és bastant a donar a l'hom un plen sadoll de plaer, ans tot plaer carnal és mesclat amb molt desplaer e mal. E per tal dix l'eximpli que d'armes e d'amors, a un plaer, cent dolors. E tu dius que aital plaer prees un món, cert, bé ensenyas que saps poc de bé e que prees poc tu mateix, car fugir lo bé que tu prees més que tot lo món és vida e l'acostar és mort. Per tal deia En Cerverí parlant de vil fembra així:

Lo perdre és lo guany,
car qui pert ço qui és dan
trop fa de gran guany.⁴⁴

Eiximenis, com a bon predicador, usa amb molta habilitat els versos de Cerverí i el proverbi de les armes, els amors i els dolors, que són l'un (el proverbi) el revers de l'altre (els versos). Els plaers carnals valen tant com la fembra vil, és a dir res. I de la mateixa manera que cada gota de plaer sexual va seguida de cent de dolors, cada desengany amorós va seguit de la revelació d'haver-hi sortit guanyant, malgrat tot, molt més que no pas el que s'hi havia perdut. D'aquesta manera un capítol que es titula «Com luxúria nou molt al proïsme» es tanca amb un proverbi i uns versos de Cerverí que recullen el sentit de tot el que s'ha dit en unes formes molt fàcils de recordar.

El capellà de Bolquera és, com ha assenyalat Lola Badia, un altre poeta de la vena moral, i formal, de Cerverí de Girona.⁴⁵ No és estrany, doncs, que també aparegui citat un parell de cops en les planes del *Terç del Crestià*. La primera vegada és potser la més interessant, perquè Eiximenis s'equivoca i atribueix els seus versos, que procedeixen del poema «Pert se qui femna xastia», a Cerverí de Girona.⁴⁶ Es tracta d'un passatge que es troba també en el capítol 540 del *Terç*, dedicat, com ja hem vist, a cantar les misèries de la fembra vil:

43. M. Cabré, *Cerverí de Girona: un trobador al servei de Pere el Gran*. Barcelona / Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears, 2011, p. 360.

44. Cito a partir de la meua tesi doctoral: «Edició i estudi del *Tractat de luxúria* de Francesc d'Eiximenis», Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1992, p. 33.

45. L. Badia, *Poesia catalana del segle XIV. Edició i estudi del «Cançoneret de Ripoll»*. Barcelona: Quaderns Crema, 1983, pp. 101-105 i 140.

46. *Op. cit.* (nota 45), pp. 285-286.

Terçament, car puc presumir que si altre la sodega semblant se farà tantost com dix En Cerverí:

Fembra és així vil
que pus que un l'ha enganada,
si es farien mil.

Car pus que ha perdut lo fre secret, qui s'apella honestat, e ha perdut lo fre públic, qui s'apella vergonya, no ha desastre al món al qual no correués ne llegea a la qual no es lleixàs caure.⁴⁷

Més enllà de la glossa moral dels versos del capella de Bolquera, el més interessant d'aquest passatge és l'error comès en atribuir els versos del capellà de Bolquera a Cerverí de Girona, perquè en el capítol 569 del *Terç*, és a dir vint-i-vuit capítols més endavant, Eiximenis torna a citar aquests mateixos versos i de nou s'equivoca, però aquest cop no ho fa pas atribuint-ne l'autoria a Cerverí, sinó presentant-los com un proverbi.⁴⁸

Si la fembra amb qui comets fornicació no és viuda, ne jamás no ha haüt marit, jatsia que altre l'haja haüda, així mateix comets grans mals, car primerament tu fas quant en tu és que l'aports a confusió e a perill d'emprenyar, e llavors és perill que ella, per vergonya, no mat a l'infant e que ella no faça pijor de si mateixa donant-se a altres, car, com diu lo proverbi: Fembra és tan vil / que pus que l'haja enganada, / si es farien mil.⁴⁹

Aquests errors potser volen dir que Eiximenis estava citant de memòria, i no pas d'un cançoner, uns versos que podria haver après de petit i que devia recordar en un llenguatge més o menys catalanitzat. Les confusions entre Cerverí i el capellà de Bolquera posen de relleu, a més, la línia que uneix tots dos poetes, el mestre i el seu deixeble. La confusió dels versos amb un proverbi també posa en relleu, per altra banda, que el que apreciava Eiximenis en aquests poemes, i en els seus autors, és el seu caràcter didàctic i exemplar.

L'ús escolar —i, per tant, l'aprenentatge de memòria— dels poemes morals i didàctics de Cerverí devia ser un fenomen prou freqüent en els segles xiv i xv. Hi ha un versos del poema xxvi d'Ausiàs March, per exemple, que em sembla molt probable que derivin de la memorització d'una de les estrofes que tanquen els *Proverbis* de Cerverí de Girona. Em refereixo als versos següents:

47. *Op. cit.* (nota 44), p. 81.

48. Podria ser que quan Eiximenis parla de «proverbi» s'estigui referint al llibre de *Proverbis* de Cerverí, però no em sembla massa versemblant: Cerverí és per Eiximenis un autor prou prestigiós, tot i ser un poeta, com per citar-lo d'aquesta manera tan ambigua.

49. *Op. cit.* (nota 35), s/p.

Enveja és tal que tot primer confon
 a tots aquells qui ab si la s'ajusten:
 los envejats un poc ne molt no gusten
 aquell mal tast que als envejosos fon

(xxvi, 41-44)

Si posem de costat aquests quatre versos i l'estrofa 1138 dels *Proverbis* de Cerverí hi veurem no només la mateixa idea, sinó, sobretot, la repetició d'unes paraules en rima. La idea que els envejosos són les primeres víctimes de l'enveja podria venir de molts altres llocs —d'un sermó, per exemple— però la presència dels mots *ajusta* i *confon* rimant en l'estrofa de Cerverí fa pensar que la font dels versos d'Ausiàs Marc és molt probable que es trobi en l'estrofa 1138 dels *Versos proverbials* de Cerverí, potser apresos de memòria durant la seva infantesa.

Enveja és causa justa,
 de les justes del món,
 car cell que ab si l'ajusta
 primerament confon.⁵⁰

Potser Eiximenis va aprendre's també de memòria estrofes senceres de poetes com ara Cerverí quan era un infant i amb el pas dels anys encara podia recordar-les prou bé, però confonent de vegades els noms dels seus autors. Quan Eiximenis cita tirades molt més llargues de versos de Cerverí o del Capella de Bolquera dins del «Tractat dels senys», en el famós debat sobre la bondat o la maldat de les dones, és possible, en canvi, que tingués al davant algun cançoner i ja no hagués de dependre de la seva memòria.⁵¹

Un paper en certa mesura semblant al de Cerverí juguen els versos dels *Remedia amoris* que Eiximenis resumeix, tradueix o cita en alguns capítols del «Tractat de Luxúria» i en d'altres de les seves obres. Es tracta de versos i passatges d'una obra que és, segons J. H. McGregor, «the safest and the most ethical of Ovidian works».⁵² Els *Remedia amoris* eren, per tant, fàcilment adaptables tant a les exigències del currículum de les escoles de la baixa edat mitjana, com a les necessitats d'un discurs escolàstic contra la luxúria i les misèries de l'amor carnal, que és el que es proposava de fer Eiximenis en el *Tractat de luxúria*. Els versos dels *Remedia amoris* estan recollits tant en florilegis i centons com en les antologies de textos preparades *ex professo* per ser llegides i comentades a

50. Antoine Thomas, «Les Proverbes de Guylem de Cervera: Poème catalan du XIIIe siècle», *Romania*, 15 (1896), p. 106.

51. Miriam Cabré ha estudiat la presència de Cerverí en aquest famós debat en l'article «Francesc Eiximenis i l'autoritat de Cerverí», *Studies on Francesc Eiximenis / Estudis sobre Francesc Eiximenis*. Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes & UdG, en premsa.

52. J. H. McGregor, «Ovid at School: from the ninth to the fifteenth century», *Classical Folia*, xxxii (1978), p. 30.

les escoles.⁵³ Segons J. H. McGregor, la presència de les obres d'Ovidi, sobretot dels *Remedia*, en aquestes antologies escolars va arribar a la seva plenitud en els segles XIII i XIV.⁵⁴

En totes les introduccions medievals que conec d'aquesta obra s'insisteix en la lectura moral que se n'ha de fer. Com va dir Guillem d'Orléans en els seus *Bursarii Ovidianorum*, «materia ipsius est amoris remedium».⁵⁵ De fet la lectura moral dels *Remedia amoris* estava tan estesa que fins i tot en els sermons de Vicent Ferrer, sempre implacable contra l'ús de la lírica en els sermons, se cita un fragment —no pas un vers sencer!— d'un dels seus versos més difosos: «Principiis obsta», és a dir 'evita els principis' (de les temptacions).

En lo pecat ha principi, mijania e fi o acabament. Lo principi és quan ve aquella inclinació en què penses, mas no t'hi delites ne ho desiges: no és pecat mortal ne venial, *et ideo principibus obsta*. Lo mitjà és quan te delites en lo pecat. L'acabament és quan determenes que sia feit, *et ideo principibus obsta*.⁵⁶

Es tracta d'unes paraules d'Ovidi tan famoses i tan divulgades que és possible que ni el mateix V. Ferrer tingués massa clar d'on venien.⁵⁷ Eiximenis les fa servir gairebé en el mateix sentit, però sabent molt bé el seu origen, al principi del capítol 628 del *Terç*, dins del «Tractat de luxúria», que conté una antologia de remeis contra les temptacions luxurioses extrets del poema d'Ovidi:

Lo primer si fo que al colp que hom se sent tocat d'aital amor fusca al començament. Per tal dix ell en lo llibre que féu d'aquests documents, lo qual apellà *De remediis amoris*, aital paraula: *Principiis obsta*. E vol dir axí: Que si vols fugir a aital amor contrasta-li al començament, car, si no ho fas, ton cor mateix pugnarà contra tu, e cauràs en terra e romandràs pres.⁵⁸

53. Per a la presència d'Ovidi, i dels *Remedia*, en els centons medievals cf. Birger Munk Olsen, «Ovide au Moyen Age (du IXe au XIIe siècle)», dins G. Cavallo (ed.), *Le strade del libro*, Bari, Adriatica editrice, 1987, pp. 65-96. Per a l'ús d'Ovidi a les escoles cf. també l'article d'Élisabeth Pellegrin, «Les *Remedia amoris* d'Ovide, texte scolaire médiéval», *Bibliothèque de l'École des chartes*, cxv (1958), pp. 172-179.

54. *Op. cit.* (nota 52), p. 48.

55. H. V. Shoener, «Les *Bursarii Ovidianorum* de Guillaume d'Orléans», *Medieval Studies*, XLIII (1981), p. 422.

56. Josep Sanchis Sivera (ed.), Sant Vicent Ferrer, *Sermons. Volum segon*, Barcelona, Barcino, 1934, pp. 143-144.

57. De fet, és possible que fins i tot Eiximenis se n'oblidés algun cop, perquè en un passatge del capítol 553 del *Dotzè del Crestià* va atribuir aquestes paraules a Aristòtil: «com diga Aristòtil *Principiis obsta*, qui vol dir que al començament deu hom exir a carrera al mal, e que no s'ho esper hom quan és vell, car llavors no és bo en hom de lleixar-lo» (edició de C. Wittlin, *op. cit.* [nota 12], p. 194).

58. *Op. cit.* (nota 44), p. 180.

El que, en definitiva, diuen tant el predicador dominic com l'enciclopedista franciscà és que la primera, i millor, manera d'evitar la caiguda en el pecat de luxúria és tallar de soca-rel les temptacions amoroses i carnals. Eiximenis, però, no es limita a citar només dues paraules d'Ovidi. A banda de l'antologia de consells dels *Remedia amoris* recollits en el capítol 628 del *Terç*, hi ha unes quantes cites més d'altres versos del mateix poema escampades per les obres d'Eiximenis. Tot i així, en aquestes obres la poesia, sigui en llatí, sigui en llengua vulgar, mai no passa de ser, i només en uns temes i moments molt determinats, una mera *ancilla theologiae*. Cerverí, o Ovidi, poden ser fins a un cert punt una autoritat, però una autoritat limitada a un parell de temes: els de la misogínia i la crítica de les passions carnals i luxurioses. Res més.

UNES PRESUMPTES PROSIFICACIONS

L'any 1976 Joan Coromines va publicar un article on proposava la presència de restes de diversos poemes prosificats en el *Llibre de les dones*.⁵⁹ En consonància amb la vella hipòtesi de l'existència d'una antiga poesia èpica catalana, que hauria sobreviscut, prosificada, en alguns capítols de les cròniques catalanes medievals, en aquest article es proposava l'existència de poemes en llengua vulgar que Eiximenis hauria aprofitat com a pedrera per escriure uns quants capítols del *Llibre de les dones* i potser, però d'aquesta obra ja no se'n va ocupar, també del *Terç del Crestià*. J. Coromines va presentar, a tall d'hipòtesi, un intent de reconstrucció de sis fragments llargs d'aquests hipotètics poemes, i vuit fragments més d'extensió més reduïda, que podrien haver estat prosificats per Eiximenis. Segons J. Coromines, els poemes originals es caracteritzarien pel «més rigorós isosil·labisme» i pel predomini de l'octosíl·lab.⁶⁰

Contra la hipòtesi defensada per Coromines es poden formular diverses objeccions. D'entrada sobta un xic admetre en un autor com Eiximenis, per més que no estigui tan girat d'esquenes com Vicent Ferrer a l'aprofitament de la poesia en la literatura religiosa, un ús tan abundós de textos poètics per construir les seves obres. Encara queda molt per estudiar en relació amb les fonts d'Eiximenis, però podem estar ben segurs que la major part són obres llatines prestigioses, traduïdes, no pas prosificades, de la llengua sàvia al «bell catalanesc».

59. «Sobre les prosificacions de poemes didàctics en el *Llibre de les dones* d'Eiximenis», dins *Entre dos llenguatges (volum primer)*, Barcelona, Curial, 1976, pp. 166-240. L'any 1984 J. Coromines va tornar a insistir sobre aquesta qüestió amb l'article «Altres fragments de poemes d'Eiximenis deixats en les seues obres en prosa», dins A. Ferrando (ed.), *Miscel·lània Sanchis Guarnier*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, pp. 461-66.

60. *Op. cit.*, p. 213.

Per altra banda, tot i els coneixements lingüístics enciclopèdics de Joan Coromines, o potser a causa d'aquests mateixos coneixements, els assajos de restitució dels presumptes poemes prosificats semblen més un 'pastitx' que no pas una reconstrucció versemblant. I, per últim, cal posar en relleu que gairebé tots els assajos de restitució de poemes presentats per J. Coromines corresponen a capítols on hi ha descripcions entre crítiques i satíriques dels (mals) costums contemporanis.⁶¹ Com que en molts d'aquests passatges, tot i que no pas en tots, és probable que no hi hagi fonts llatines, el que devia fer Eiximenis, com a bon predicador, era recórrer a l'observació de la realitat i, potser, al reciclatge de materials que ja tenia recollits, tot i que en llengua llatina, en els seus volums de sermons. Per descriure la realitat no calia, doncs, prosificar poemes de procedència i, de fet, d'existència més que dubtosa.

Ras i curt, la hipòtesi de l'existència de prosificacions de poemes didàctics en la prosa d'Eiximenis ha acabat corrent la mateixa sort que la hipòtesi de l'existència d'una poesia èpica catalana conservada, de forma fragmentària i desmetrificada, en les cròniques catalanes medievals. El debat sobre la poesia èpica el va tancar Stefano Asperti l'any 1991 amb una magnífica conferència pronunciada a la universitat d'Alacant en el marc del novè congrés de l'AILLC.⁶² Un any abans, d'una forma molt més discreta —perquè el debat sobre aquesta qüestió havia estat menor— Albert Hauf va tancar el debat sobre les prosificacions eiximenianes en una sàvia nota a peu de plana de la seva introducció literària al *Crestià*.⁶³

UN EXEMPLUM DE FOLQUET DE MARSELHA

I, ja per acabar aquest article, vull comentar un *exemplum* d'Eiximenis que té una llunyana relació amb la lírica trobadoresca, i que em sembla que, tot i l'interès que despertien els *exempla* d'Eiximenis, ha passat desapercbut. Es tracta d'un relat protagonitzat per Folquet de Marselha —de fet es tracta de la història del seu allunyament de la lírica trobadoresca i de la seva conversió— i que forma part d'alguns dels grans reculls d'*exempla* de l'Europa medieval, com

61. Un d'aquests capítols és el 54, dedicat, com ja hem pogut veure, als costums llicenciosos i libidinosos de les «dones del temps, dones de la guisa, e dones de la verdura», que «van en joia e tot jorn amb cant francès». J. Coromines presenta un assaig de restitució de 77 versos del poema original en què s'hauria basat aquesta descripció entre les planes 169-173 del seu article sobre les prosificacions.

62. S. Asperti, «La qüestió de les prosificacions en les cròniques medievals catalanes», dins R. Alemany i A. Ferrando (eds.), *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Volum 1*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pp. 85-137.

63. «Introducció a *Lo Crestià*», dins Albert G. Hauf, *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, Barcelona, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 190 (nota 80).

ara el *De dono timoris* d'Humbert de Romain, el *Tractatus de diversis materiis predicabilibus* d'Etienne de Bourbon, l'*Speculum laicorum* i l'*Especulo de los legos*, la seva traducció castellana, o l'*Alphabetum narrationum* d'Arnau de Lieja —i, per tant, també el *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet*. La història està, com és natural, recollida en el catàleg de Frederic C. Tubach.⁶⁴

La versió que ofereix Eiximenis d'aquest famós *exemplum* es troba en el capítol 280 del *Terç del Crestià*, una obra d'enormes proporcions que analitza en 1 060 capítols el concepte de pecat i la classificació dels pecats, de tots els pecats, començant pel primer i acabant per l'últim. Aquest capítol en concret es troba cap al final del cinquè tractat (caps. 183-293) del *Terç*, que conté una anàlisi detallada del concepte de pecat mortal. Essent més concrets i precisos, la història protagonitzada per Folquet de Marsella es troba al final del vuitè punt d'aquest cinquè tractat, dedicat als «mals que ens procura pecat ans de nostra mort».⁶⁵ Eiximenis analitza de forma ordenada i sistemàtica tots els mals ocasionats pel pecat mortal: obscureix l'enteniment, debilita la voluntat i la consciència, provoca l'odi de Déu; fa del pecador un captiu del diable, el priva del regne de Déu i el fa deutor de les penes de l'infern per sempre més. El capítol 280 està dedicat a aquesta última qüestió, és a dir a les penes de l'infern, i es tanca amb l'exemple de Folquet de Marsella. Vegem-ho:

Llegim de Folquet, arquebisbe de Tolosa, que fo hom fort dissolut e va, lo qual, com oís preïcar l'eternitat de la pena esdevenidora, fo fort espaventat, e per tal que mills la pogués pensar a sa guisa, féu-se fer son llit noblament e mills que no es solia fer, e jac aquí tot un jorn, en tant que ja es començà a enujar fort del jaure e, noresmenys, encara après continuà son jaure per altre jorn, e ja fo molt més ujat, e après continuà son jaure per altre jorn contínuament, e llavors venc a tant d'enuig que quaix cuidava caure en desesperació. E així pensant son enuig dix entre si mateix:

—O mesquí! E si tant me so enujat de jaure en tan bon llit en tres jorns, quiny enuig serà aquell que passaré si tostemps me cové a estar en infern en tanta dolor e pena com aquí hi ha!

E aquesta consideració fermà tant en son cor que jamés no li n'eixia, per què, per raó d'aquesta dita consideració, tornà's així perfectament a Déu que lleixà la vida pecadora que tenia, e féu santa vida e finà santament sos dies. Semblantment ne pendria a tu, e sies qui et vulles, si un poc te pensaves en la dita eternitat de la pena esdevenidora en la qual pots tu caure e, si hi penses, la tua vida és tal que pus dret vas a ella que no fas a paradís.⁶⁶

64. Núm. 3827 «Poet becomes cistercian» (F. C. Tubach, *Index exemplorum. A handbook of medieval religious tales*, Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientiarum fennica, 1981, p. 295).

65. *Op. cit.* (nota 21), p. 88.

66. *Op. cit.* (nota 21), p. 132.

Tot i que no he pogut llegir totes les versions d'aquest *exemplum*, em sembla que la recreació que se'n fa en el *Terç del Crestià* és singular i mereix un comentari. En primer lloc, cal posar en relleu que no es fa cap referència explícita al, diguem-ne, *curriculum* trobadoresc de Folquet de Marselha. Eiximenis es limita a presentar-lo com un «hom fort dissolut e va». Aquest detall, però, no és exclusiu de la versió d'Eiximenis, perquè, com ha posat en relleu Carlos Alvar, com a mínim ja està documentat en la *Summa de virtutibus et vitiis* del dominic Guillem Peraldus i tant en l'*Speculum laicorum* com en el *Recull d'exemples i miracles*, la seva traducció al català.⁶⁷ I cal tenir en compte que aquesta obra no només formava part de la biblioteca d'Eiximenis, sinó que, com ja va assenyalar el pare Martí de Barcelona, és una de les fonts del *Terç del Crestià*.⁶⁸

Allò que en realitat singularitza la versió del *Terç* té a veure amb la causa remota de la conversió de Folquet —un sermó sobre les penes eternes de l'infern, un tema típic, per cert, de la predicació franciscana— i amb la causa immediata —la història del llit. Comencem amb el sermó. En totes les altres versions que conec de l'*exemplum*, la meditació sobre les penes de l'infern neix *motu proprio*, és a dir sorgeix d'una manera més o menys espontània de la consciència de Folquet. Segons Humbert de Romans, per exemple, «cepit semel cogitare de eternitate pene inferni».⁶⁹ I el Folquet d'Etienne de Bourbon fa ben bé el mateix, és a dir hi comença a pensar sense que hi influeixi cap sermó ni s'esmenti la intervenció de cap agent exterior: «incepit cogitare».⁷⁰

El més singular de la recreació eiximeniana es troba, però, en el motiu del llit. En les versions canòniques, les recollides en els reculls d'*exempla*, el llit és només un símil que fa servir Folquet de Marselha en les seves meditacions per a comparar les penes infinites de l'infern amb les petites incomoditats de la vida terrenal. Si un llit en principi còmode, tou i confortable pot esdevenir un autèntic infern quan s'hi passen dies i mesos sencers, o fins i tota l'eternitat, sense poder-se aixecar per res, què passaria amb les penes infernals, que no tenen fi? Així ho expliquen tant Humbert de Romans com Etienne de Bourbon :

H. de Romans: Cepit semel cogitare de eternitate pene inferni et dixit in corde suo: —Si preponeretur tibi iacere in lecto molli et delicato ita quod nulla occasione inde recederes, non posses hoc

67. C. Alvar, «De la realidad al *exemplum*, 'Uno que avía nonbre Folcos' (*Espéculo de los legos*, 334)». [http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/de-la-realidad-al-exemplum-uno-que-ava-nonbre-folcos-espculo-de-los-legos-334-o/html/01bf8ecc-82b2-11df-acc7-002185ce6064_4.html]. Consultat el 20 de febrer del 2015.]

68. Martí de Barcelona, «Introducció», dins F. Eiximenis, *Terç del Crestià. Volum 1*, Barcelona, Barcino, 1929, pp. 13-14.

69. H. de Romans, *De dono timoris*. Edició de Christine Boyer. Turnhout, Brepols Publishers, 2008, p. 52 (CCCM, 218).

70. E. de Bourbon, *Tractatus de diversis materiis predicabilibus. Prima pars de dono timoris*. Edició de Jacques Berlioz. Turnhout, Brepols Publishers, 2002, (CCCM, 124).

sustinere; quomodo ergo poteris sustinere in eternum iacere in illa pena inferni intollerabili si te contingat illuc demergi?⁷¹

E. de Bourbon: Incepit cogitare quod si daretur ei in penitentia quod semper iaceret in pulcherrimo et mollissimo lecto ita quod nunquam pro aliquo recederet, non posset hoc sustinere, quanto minus in pena inestimabili.⁷²

Com ja hem vist, Eiximenis, però, parla d'un llit de debò, del llit del propi Folquet, que es fa fer, se suposa que per un criat o una criada, millor que mai, de la manera més còmoda i confortable possible. I, un cop fet, usa el llit com a diguem-ne taula de treball —que es convertirà de seguida en taula de tortura i, a la fi, en taula de salvació— per poder meditar sobre «l'eternitat de la pena esdevenidora», el tema central del sermó que acaba de sentir. La veritat és que es tracta d'una manera de meditar molt singular, que podria fer pensar en el proverbi medieval *Nox habet consilium* si no fos que Folquet de Marselha es passa no només tres nits, sinó també tres dies seguits meditant sobre l'eternitat de les penes infernals. El resultat de les seves reflexions entre llençols i coixins de debò és el mateix que el dels *exempla* llatins, en què els llençols, els coixins i el llit són ficticis: si passar-se tres dies sense aixecar-se en un llit comodíssim és gairebé insuportable, molt més ho serà passar-se tota l'eternitat condemnat a les penes infernals.

—O mesquí! E si tant me so enujat de jaure en tan bon llit en tres jorns, quiny enuig serà aquell que passaré si tostemps me cové a estar en infern en tanta dolor e pena com aquí hi ha!

Eiximenis, per tant, arriba a les conclusions i a la lliçó moral pròpia de l'exemple que F. Tubach va etiquetar com a «Poet becomes cistercian», però ho fa seguint un camí un pèl diferent. Primerament hi introdueix el motiu del sermó sobre «l'eternitat de la pena esdevenidora»; després converteix un llit hipotètic, que formava part d'un símil, en un llit de debò, i, a la fi, fixa en tres dies i tres nits el període de temps dedicat a les meditacions.

A què es deuen totes aquestes novetats? Crec que es podrien deure al fet que Eiximenis va escriure el seu relat de memòria, sense tenir cap font escrita al davant i la memòria el va traïr, perquè va introduir en la seva versió de l'exemple de Folquet de Marselha —catalogat, com ja hem vist, en el repertori de F. C. Tubach amb el número 3 827— detalls d'un exemple diferent, però amb uns quants punts en comú. Es tracta de l'exemple número 544 del reper-

71. *Op. cit.* (nota 69), p. 52.

72. *Op. cit.* (nota 70), s/p. En aquesta versió hi ha una vaga referència a la penitència donada en la confessió, que, com és prou sabut, a l'edat mitjana estava en relació directa amb la predicació i els sermons. Es tracta, però, d'una penitència hipotètica («si daretur ei in penitentia»), que no està lligada a cap sermó ni a cap confessió en concret.

tori de F. C. Tubach, que l'identifica també amb l'etiqueta «Beds in hell hard», i que està recollit en l'*Alphabetum narrationum*, en l'*Alphabet of Tales* i en el *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet*.

En aquest cas, el protagonista és un clergue amb grans estudis, però alhora, pel que sembla, també un home de poca fe, que demana a un amic seu, que acaba d'ingressar en l'orde els predicadors, que l'il·lumini amb les seves paraules per redreçar la seva vida. El dominic, en comptes d'un sermó o d'un gran discurs, es limita a demanar-li que a la nit, quan sigui a la seva cambra, plena de comoditats, reposant en el seu llit tou i delicat, pensi en la cambra que li espera a l'infern i en el matalàs i els llençols que tindrà després de la seva mort. El clergue hi pensa, i l'endemà —aquí sí que sembla que és oportú de citar el proverbi *Nox habet consilium*— es fa dominic. Vegem-ho en la versió que s'ofereix d'aquest *exemplum* des de les planes del *Tractatus de diversis materiis predicabilibus* d'Etienne de Bourbon.

Item audivi quod, quidam scholaris, magnus clericus, visitaret quendam socium suum qui intraverat ordinem predicatorum, volebat aliquo modo quod iste loqueretur ei de aliquo quod faceret ad eius conversionem. Iste autem frater, hoc videns, ait:

—Nolo vobis, magister, predicare aliquid, sed hoc rogo, ut amore mei, cum intraveritis cameram vestram, que valde pulcra est, et lectum vestrum, cujus culcitra valde mollis est et coopertoria valde delicata, cogitetis qualem cameram habebitis in inferno, et qualem culcitram et coopertorium post mortem.

Illa autem verba tantum cogitacioni eius ingresserunt, quod nec in camera, nec in lecto valens dormire aut quiescere, compulsus est ordinem dictum intrare.⁷³

Quins són els elements en comú d'aquest *exemplum* amb el de la conversió de Folquet de Marselha segons el *Terç del Crestià*. N'hi ha uns quants: en primer

73. *Op. cit.* (nota 70), s/p. La versió del *Recull d'exemples e miracles* és lleugerament diferent: «Segons que es reconta en lo llibre *De dono timoris*, un escolà en la ciutat de Botònia era tan delicat que no es volia confessar per no haver desplaer, ne volia haver oir sermons ne paraules de Déu. Esdevenc-se un dia que un frare preïcador lo venc vesitar. E tantost que l'escolà veé lo dit frare, dix-li: —No em digats neguna paraula de Déu, que no ho vull oir; si de les coses mundanals me volets parlar, vós siats lo benvingut. E lo dit frare li respòs: —Jo us parlaré de coses mundanals, mas après solament vos diré una paraula de nostre senyor Déus. —Açò em plau, —ço dix l'escolà. E com lo frare e l'escolà hagueren parlat ensems de moltes coses del món, lo frare dix a l'escolà: —Prec-te que al vespre, quan te seràs gitat en aquest llit tan delicat, que et record e et penses en ço que diu lo profeta Isaias que està aparellat als condemnats a l'infern e a aquells qui amb delicaments grans hauran viscut en aquest món malastruc. E tantost lo frare partí's de l'escolà, e l'escolà pensà e imaginà en les paraules que el dit frare li havia dites, e pensà en les grans penes que són en l'infern. E tant hi pensà que amb gran devoció, en l'endemà, ell fon frare e pres l'hàbit de preïcadors», Josep-Antoni Ysern Lagarda (ed.), *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet. Volum 1*, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», col·lecció B, 23), 2004, pp. 308-309.

lloc, un protagonista desorientat al principi i redreçat al final; en segon lloc, un discurs religiós, adreçat en exclusiva al pecador en l'*exemplum* que acabo de comentar, mentre que en el cas del relat d'Eiximenis es tracta d'un sermó; i, en tercer lloc, un llit, un llit de debò, no pas un llit fictici encastat en un símil. El sermó que, segons Eiximenis, escolta Folquet de Marselha pot tenir relació amb les paraules que el dominic adreça al «magnus clericus» de l'*exemplum* d'Etienne de Bourbon. Però el que sembla més que probable que en derivi és l'aparició d'un llit de debò, amb llençols, coixins, matalàs i tots els luxes i totes les comoditats possibles, i la seva conversió en el lloc de meditació ideal, per contrast, per reflexionar sobre les penes infernals. Un canvi curiós que em sembla que només es pot explicar a partir d'un error de memòria i una confusió.

Eiximenis reconeix que darrere del seu relat hi ha una font escrita: per això comença escrivint «Llegim de Folquet». Crec, però, que es tracta d'un text escrit, potser la *Summa de virtutibus et vitiis* de Peraldu, recordat de memòria i, per tant, més susceptible de ser reelaborat —és molt probable que sense adonar-se'n— i reforçat amb elements d'*exempla* més o menys similars. La memòria de vegades provoca confusions i falses atribucions, com fa Eiximenis quan cita versos del capellà de Bolquera com si fossin de Cerverí o fins i tot com si fossin un proverbi. D'altres vegades, però, la memòria fon peces de diversa procedència, com passa amb la versió de l'*exemplum* de Folquet de Marselha presentada des de les planes del *Terç del Crestià*.

XAVIER RENEDO
Institut de Llengua i Cultura Catalanes
Universitat de Girona

ÍNDIX GENERAL

LOLA BADIA, EMILI CASANOVA & ALBERT HAUF, Pròleg.....	7
AUGUST BOVER I FONT, Curt J. Wittlin, nota biogràfica i bibliogràfica...	9
JULIO TORRES-RECINOS, Curt Wittlin: erudición, trabajo y calor humano...	29
RAFAEL ALEMANY FERRER, Els elements d'articulació interna en les proses mitològiques de Joan Roís de Corella	33
LOLA BADIA & JAUME TORRÓ, Ambient internacional i cultura de cort al <i>Curial e Güelfa</i> : primer suplement a l'edició de Quaderns Crema 2011	51
LLUÍS BRINES, Eiximenis i la ciència.....	67
LLUÍS CABRÉ & JAUME TORRÓ, La data de naixement de Bernat Metge i d'Andreu Febrer, notaris i escriptors	81
ROSANNA CANTAVELLA, Expressions multiplicatives en textos catalans medievals	87
ANTÒNIA CARRÉ, La traducció catalana abreujada del <i>Regiment de sanitat</i> d'Arnau de Vilanova és un abreujament de la traducció de Berenguer Sarriera?.....	103
EMILI CASANOVA, <i>La xàvega dels notaris de 1604</i> : edició i estudi	117
PETER COCOZZELLA, Ekphrasis and the Mirrored Image: The Allegory of Despair in <i>La noche</i> by Francesc Moner, a Catalan Writer of the Late Fifteenth Century	137
GERMÀ COLÓN DOMÈNECH, Entre la llengua i la història: Lluís Revest, valencià exemplar.....	157
MARIA CONCA & JOSEP GUIA, Edicions i paratextos d'obres de finals del segle xv.....	167
MARINELA GARCIA SEMPÈRE, Consideracions al voltant de la transmissió impresa de les obres dels escriptors del segle xv; sobre Miquel Ortigues	189

JOSEPH GULSOY, L'expressió « <i>mo e issa</i> » en la <i>Divina Comèdia</i>	203
ALBERT HAUF, La solució a un enigma: L' <i>Speculum Animae</i> (SA) i L' <i>Ars vitae contemplativae</i> (AV).....	221
LLÚCIA MARTÍN PASCUAL, El <i>Llibre del Tresor</i> , compendi de sabers medievals sobre filosofia natural.....	237
TOMÀS MARTÍNEZ ROMERO, <i>Encontre d'amor</i> : un poema de Joan Escrivà al <i>Jardinet d'orats</i>	257
MONTSERRAT PIERA, «E deya que açò devia sobiranament esquivar dona d'orde»: Francesc Eiximenis i les monges a <i>Lo llibre de les dones</i>	271
JOSEP PUJOL, Dues notes sobre la circulació catalana de textos artúrics francesos: el <i>Cligès</i> de Chrétien de Troyes (1410) i <i>La Mort Artu</i> (1319).....	289
XAVIER RENEDO, Idees i prejudicis d'Eiximenis sobre la poesia.....	301
JAUME RIERA I SANS, Un nou manuscrit i una versió aragonesa del «Cercapou».....	323
JOSEP E. RUBIO, Alguns apunts sobre Salzinger com a traductor de Lull.....	333
BEATRICE SCHMID, La semàntica del verb <i>entendre</i> al <i>Dotzè llibre</i> <i>del crestià</i>	341
JILL WEBSTER, Una mirada al tractament dels marginats i mal adaptats en el Regne de València entre 1350 i 1450.....	353
Índex general.....	385

TABULA GRATULATORIA

Archer, Robert
Àrea de Filoloxía Románica, Universidade de Santiago de Compostela
Avenzoa, Gemma
Beltrami, Pietro
Bonner, Anthony
Cabré, Miriam
Casanelas, Pere
Coccozzella, Peter
Ferrando, Antoni
Gispert-Saüch, Pilar
Martí, Sadurní
Martos, Josep Lluís
Lleal, Coloma
Massip, Maria Àngels
Mérida, Rafael
Moran, Josep
NACS
Perea-Rodríguez, Òscar
Rasico, Philip
Ratcliffe, Marjorie
Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona
Ribera Llopis, Juan Miguel
Santanach, Joan
Schib, Gret
Soler, Albert
Taula de Filologia Valenciana
Valero Rubio, Lluís
Vidal Tibbits, Mercedes
Vila Granero, Josep Carles
Wheeler, Max W.